

УДК 766(520):502/504:761.1:24=299.252

Шауліс К. К.

Харківська державна академія дизайну і мистецтв

## ВПЛИВ РЕЛІГІЙ (СИНТО І БУДДИЗМУ) ТА ПЕЙЗАЖНОЇ ГРАВЮРИ НА ФОРМУВАННЯ ГРАФІЧНОЇ МОВИ ЯПОНСЬКОГО ЕКОЛОГІЧНОГО ПЛАКАТУ

*Шауліс К. К. Вплив релігій (синто і буддизму) та пейзажної гравюри на формування графічної мови японського екологічного плакату. Метою роботи є дослідження впливу релігій синто та буддизм, а також пейзажної гравюри на формування графічної мови екологічного плакату Японії. Для виявлення екологічного напрямку в мистецтві було використано системний метод та метод класифікації. У статті розглянуті основні догми релігій (синто та буддизму), що включають у себе повчання про шанобливе ставлення до навколишнього середовища, навчають любові до оточуючого світу. Також розглянуто їх вплив на мистецтво, який надзвичайно яскраво розкривається у японській гравюрі жанрів катьо-га та фукей-га. Ці самі догми лягли і в основу графічної мови створених за роки потому екологічних плакатів японських майстрів. На основі робіт провідних мистців японської гравюри (Андо Хіросиге та Кацусіка Хокусай) проаналізовано та визначено вплив пейзажної гравюри на формування графічної мови японського екологічного плакату, виявлено основні принципи та прийоми, якими користувалися майстри гравюри і які згодом були узяті за основу для художньої мови екоплакату.*

**Ключові слова:** екологія, образи природи, японська екологічна графіка, гравюра, живопис, плакат, синто, буддизм, релігія.

*Шауліс К. К. Влияние религий (синто и буддизма) и пейзажной гравюры на формирование графического языка японского экологического плаката. Целью работы является исследование влияния религий синто и буддизм, а также пейзажной гравюры на формирование графического языка экологического плаката Японии. Для выявления экологического направления в искусстве был использован системный метод и метод классификации. В статье рассмотрены основные догмы религий (синто и буддизма), включающие в себя наставление о почтительном отношении к окружающей среде, учащие любви к окружающему миру. Также рас-*

*смотрено их влияние на искусство, которое чрезвычайно ярко раскрывается в японской гравюре жанров катьо-га и фукей-га. Эти же догмы легли и в основу графического языка экологических плакатов, созданных годы спустя японскими мастерами. На основе работ ведущих мастеров японской гравюры (Андо Хиросиге и Кацусика Хокусай) проанализировано и определено влияние пейзажной гравюры на формирование графического языка японского экологического плаката, обнаружены основные принципы и приемы, которыми пользовались мастера гравюры и которые впоследствии были взяты за основу для художественного языка экоплаката.*

**Ключевые слова:** экология, образы природы, японская экологическая графика, гравюра, живопись, плакат, синто, буддизм, религия.

*Shaulis K. Effect of religions (Shinto and Buddhism) and landscape prints on the formation of the graphic language of the Japanese environmental poster. The Japanese is a people treating the environment with extraordinary respect. This exceptional love for nature and the world seems to be dictated primarily by one of the oldest religions of Japan – Shinto. In translation from the Japanese “Shinto” means “the way of the gods.” Shinto began in VI–VIII centuries. In the centre of worship there were Amaterasu, Sun Goddess whose name means “the one that illuminates the sky”, the Japanese emperors began their lineage from it. Among the gods of worship there are such a god Tsukiyomi of the Moon, the god of wind and storm – Susana. An important feature of Shinto is specific ancestor worship (kami), which should be honored not only with respect and gratitude, but also out of concern in order that they could not bring the evil the offspring. There is a cult of “purity” that is understood as a physical and a spiritual connected with this cult rites of purification. Another religion that founds the Japanese worldview is Buddhism that is the oldest of the world (universal) religion. According to the legends, the prince Siddhartha Gautama was imbued with changeability and imperfection of human life, stirred him to give up all pleasures, and to seek ways of truth and salvation. The prince belonged to different religious groups passing through various rituals and all this was in order to achieve the main goal, which was set before him, to find a way to stop suffering of all things. It was the doctrine of the four noble truths discovered by Gautama in the process of “enlightenment” under the tree of wisdom that became the main thing in Buddhist doctrine. Imitation of these principles is very important to the Japanese, and this is clearly seen in the engravings, environmental posters, and other artworks of Japan. At the last stage of ukiyo-e prints become fukeyha of genres (landscape), flowers, and birds (katoha). Of course, ukiyo-e prints cannot be classified as posters, but certain principles such as the laconic, simplified forms, present in the works of the masters can follow certain tendencies in poster prints. Most of the works performed in the genre fukeyha far from the poster, but there are some models that can easily claim a place among posters. Indeed, some sheets of monochrome series Hokusai Fuji 100 species are extremely close to the poster through the use of certain means of artistic expression, such as line and stain.*

Рецензент статті: Рибалко С. Б., доктор мистецтвознавства, професор, зав. кафедри мистецтвознавства, літературознавства та мовознавства, Харківська державна академія культури

The artwork "View of Mount Fuji" by Hokusai Mountain is one of the brightest examples. The sheet of vertical rectangular format contains the image of the mountain range towered by Mount Fuji. Extraordinary conciseness in the image of mine shafts and linearity in the image of the sacred mountain give the impression not so much of the landscape as greatness and the power of Fuji stressing its symbolic meaning.

The similar techniques and equipment can be seen in a series of papers by Yoshiyteru Asai "Never forget the lesson that was given to Chernobyl." The picture illuminated through black background as through a door keyhole. Taking a female body parts as the basis for the image Yoshiyteru Asai creates the stylized images of animals, fishes, or birds. For the reason that the form has no clear boundaries and a certain configuration that would point to a particular creature, the viewer can create in his mind various images. By playing though, the creator makes us think about the image in order to see the beauty and ugliness at the same time as well to understand the whole depth of the harm caused to mankind and the world by the tragedy happened in April 1986.

The Japanese Love to plants and animals is passed from generation to generation, it is not surprising that a significant part of the collection of Japanese posters which takes the leading role belonged to the images of flora and fauna. The works by Hiroshi Sato, Ika Akiyama, Takashi Akiyama, Takano, Naiden can be taken as an example. Thus, in Hiroshi Sato "Peaceful new century for future generations" there is a dove on the blue background. The author uses the name ironically, because here "the peaceful" means "dead, artificial". This idea was stressed with solvation of the poster which is divided into two unequal parts; the upper occupies one-fifth of the total solid work, and the bottom. And a small fraction left without the blue sky and life represents our present. The rest space is covered with the white background and joyless future presented in the form of metallic blue body of the dove. Since one of the primary goals of environmental posters is "fighting" for the preservation of the environment, it is not surprising that it was prints of genres Fouquet-ha-ha katoha that have become the foundation for creation of the environmental posters "language".

You cannot underestimate the impact of significant works of the outstanding artists of Japanese woodcuts Hokusai and Ando Hiroshige who laid the foundations of a certain kind of graphic language of eco-posters. The modern masters, often turning to the work of these and many other "old masters" are looking for inspiration or just trying to imitate the art of language. In their current works eco-poster-creators are constantly turning to images of nature. Tadahiko Ogawa, Akiyama ILA, Takano, Hiroshi Sato are the ones who are the brightest representatives of the creative "poster"-artists whose works are turning to images of nature. Having examined their works, we see that the artists when creating their posters imitate, sometimes even copy the "old masters"; but mostly they create independent, original works, the main objective of which is to fight for the preservation of the environment.

**Keywords:** ecology, images of nature, the Japanese environmental graphics, engraving, painting, poster, Shinto, Buddhism, religion.

**Постановка проблеми.** В останні десятиріччя суспільство все більше переймається станом навколишнього середовища, бо людина як біологічна істота не може існувати без чистого довкілля. Основною причиною виникнення глобальних екологічних проблем є нерациональне природокористування.

Історичними передумовами та зародженням екологічних течій послужили переважно ядерні бомбардування 1945 року японських міст Хіросіма та Нагасакі та трагедії на ЧАЕС та Фукусімі-1, що сталися наприкінці ХХ — на початку ХХІ століття. Ці трагедії зробили проблему збереження навколишнього середовища надзвичайно **актуальною**.

**Зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.** Стаття виконана згідно з планом науково-дослідних робіт у Харківській державній академії дизайну і мистецтв. Представлені результати можуть бути використані при створенні лекційних курсів з теорії та історії мистецтва Японії та релігії.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.**

Японський плакат — явище, що має потужні традиції в мистецтві Японії і сягає доби Едо (1603–1868). Він сформувався на основі гравюри укійо-е. Характер епохи та суспільства значною мірою вплинув на зміст і художні прийоми, що використовувались для створення гравюр, адже гравюра — це один із проявів культури міцніючого третього прошарку населення, до якого входили ремісники, торговці, що називались тоді тьонін — міщани. Саме на їхні інтереси та смаки орієнтувалась міська культура ХVII — першої половини ХІХ століття. Як слушно зазначає О. А. Сердюк, творцем та користувачем гравюри став, говорячи образно, не монастир чи палац, як раніше, а все місто з його чисельним та яскравим населенням. Література, що була поширена серед міщан, — розповіді, новели, ілюстровані каталоги та довідники — друкувались чималими, як на той час, тиражами [10].

Театр кабукі, що був найулюбленішим місцем відпочинку японців, звертався, як і всі інші види мистецтва, до широкої аудиторії. До такої самої багатотисячної публіки було звернене й мистецтво укійо-е — «мистецтво швидкоплинного часу». Спрямоване на широку аудиторію, мистецтво укійо-е не випадково обрало гравюру, а не живопис як основний вид образотворчого мистецтва. Адже гравюра, мистецтво тиражне, здатне у досить простій та доступній формі поширювати необхідну інформацію.

Також значний вплив на формування графічної мови екологічного плакату Японії мали релігійні вірування синто та буддизм. Існують окремі дослідження, присвячені їх вивченню. Так, науковець А. Накорчевський у своїй праці [10] викладає основні положення японського буддизму, його відмінності від буддизму Китаю та інших країн, де практикують цю віру. Існують монографії, присвячені релігії шинто, А. Накорчевський у своїй праці «Синто» [11] викладає основні догми та по-

ложення шинто, дає змогу зрозуміти вплив релігії на формування ментальних особливостей японців. Проте попри існування певного наукового доробку, присвяченого японським релігіям, на сьогоднішній день не існує монографій чи статей, присвячених впливу цих релігій на формування екологічного плакату Японії.

Таким чином, **метою статті** є дослідження впливу японських релігій синто та буддизму на формування екологічного плакату. Поставлена мета формує наступні **завдання**:

- проаналізувати фахову літературу, визначити ступінь вивченості теми;
- зібрати та систематизувати візуальний матеріал у контексті обраної теми, виявити типологію підходів до розробки екологічної проблематики;
- розглянути світоглядне підґрунтя японського екологічного плакату.

#### **Виклад основного матеріалу дослідження.**

Значення ксилографії для Японії не завжди було однаковим. У другій половині XVII століття фактично завершився розвиток гравюри укійо-е. У цей період японська ксилографія починає відчувати глибокі протиріччя, вона стає більш еkleктичною та стилізованою.

Японська гравюра на дереві — це такий вид мистецтва, що тяжіє до спрощених форм. Цей вид мистецтва має тривалу історію та надзвичайно сильний вплив не лише на мистецтво Азії, а й на художників Північної Америки та Європи. Ідеї, художні прийоми, що їх використовували майстри традиційної гравюри, знайшли своє продовження в плакатних роботах сучасних мистців. Отже, розглянемо, як поступово у межах гравюри укійо-е формувалися екологічна графіка та прийоми мистецтва плакату.

Японці — народ, що з надзвичайною повагою ставиться до оточуючого середовища. Певно, що така виняткова любов до природи та навколишнього світу продиктована перш за все однією з найдавніших релігій Японії — синтоїзмом. У перекладі з японської мови «синто» означає «шлях богів». Синто бере початок у VI–VIII ст. н. е. У центрі культу — Амаатерасу, сонячна богиня, ім'я якої означає «Та, що освітлює небо», від неї починали свій родовід японські імператори. Серед богів цього культу також бог місяця Цукійомі, бог вітру й бурі Сусано-о. Важливою особливістю синтоїзму є специфічний культ предків (камі), яких треба вшановувати не тільки з поваги і вдячності, а й з побоювання, щоб вони не нарobili лиха нащадкам. Також існує культ «чистоти», що розуміється і як фізична, і як духовна, з цим культом пов'язані обряди очищення [8].

Ще одна релігія, яка закладає основи японського світосприйняття, — це буддизм, він є найдавнішою зі світових (універсальних) релігій. Відповідно до сказань, царевич Сіддхартха Гаутама переймався непостійністю та недосконалістю людського життя, це підбурило його відмовитись від

усіх утіх та взятись за пошуки істини та шляхів до спасіння. Царевич примикав до різних релігійних груп, проходив крізь різні ритуали, і все це — заради досягнення головної мети, що була поставлена ним перед собою: знайти спосіб припинити страждання усього суцього. Головне у віровченні буддизму — вчення про чотири благородні істини, які відкрив Гаутама у процесі «просвітлення» під деревом мудрості:

1. Життя — це страждання. Народження, хвороби, старість, смерть і навіть сили, що підтримують у нас життя, повні страждань.
2. Причини страждань — бажання, жага насолод, невтомна тяга до радості і надія (ТАНГ).
3. Щоби позбутися страждань, треба звільнитися від бажань, подавити в собі будь-які їх прояви.
4. Спосіб позбутися бажань — це наслідування шляху порятунку, який відкрив Гаутама і виклав у восьми принципах: правильне розуміння чотирьох благородних істин; правильні прагнення, наміри; правильна мова (подолання обману та затвердження істини); правильна поведінка (не вбивати, не красти, бути людяним); правильний спосіб життя (відповідний людським чеснотам); належні зусилля в прагненні до досконалості (постійно долати будь-які перешкоди на шляху до спасіння); належний стан розуму (самоаналіз життя); правильна медитація (глибокі роздуми над життям, постійне зречення від земного) [9].

Наслідування цих принципів є дуже важливим для японців, і це яскраво проглядається в гравюрах, екологічних плакатах та інших видах мистецтва Японії.

На останньому етапі розвитку гравюри укійо-е набувають поширення жанри фукей-га (пейзаж) та катьо-га («квіти та птахи»). Звісно, гравюри укійо-е не можна віднести до розряду плакатів, але певні принципи, такі як лаконізм, спрощення форм, присутні в роботах майстрів, дозволяють прослідкувати певні плакатні тенденції у гравюрі. Більшість робіт, виконаних у жанрі фукей-га, далекі від плакату, але є певні взірці, що можуть із легкістю претендувати на місце серед плакатів. Так, деякі аркуші з монохромної серії «100 видів Фудзі» (автор — Кацушіка Хокусай) надзвичайно наближені до плакату завдяки використанню певних засобів художньої виразності, таких як лінія та пляма.

Робота Кацушіки Хокусая «Вид гори Фудзі. Гора над горою» — один із таких яскравих прикладів. На аркуші вертикального прямокутного формату розміщене зображення гірського хребта, над яким возвеличується гора Фудзі. Надзвичайний лаконізм у зображенні гірських валів та лінійність у зображенні священної гори створюють враження не стільки краєвиду, скільки величі, могутності Фудзі, надають символічності її образу.

Ще одна гравюра Кацушіки Хокусая — «Фудзі крізь завісу». Автор моделює зображення лише завдяки використанню ліній. За допомогою однієї

риски автор моделює зображення Фудзі. «Завіса», за якою ховається гора, представляє собою смуги рисових плантацій, що розкинулись біля підніжжя священної гори. Для передачі лану, майстер також використовує лише лінії, але, на відміну від зображення гори, рисові плантації змодельовані дрібними штрихами.

Гравюра «Один дотик пензля», що також входить до серії «100 видів Фудзі», за своїм рішенням найбільше наближена до плакату. У самій назві вже закладені підвалини плакатного мистецтва. Автор зміг донести свій задум до глядача, використавши мінімум зображальних засобів та вклавши максимум змісту. У цьому, як і в попередніх плакатах із серії «100 видів Фудзі», зображення гори моделюється завдяки використанню однієї лише лінії. Розмиті плями, що розміщені у нижньому лівому боці роботи, дають глядачеві простір для фантазії. Адже вони за своєю формою можуть нагадувати й тіні від хмар, що плывуть високо над землею, або ж і самі хмари. Також це може бути зображення лісу, що розкинувся біля підніжжя Фудзі.

Схожі прийоми та техніку можна побачити в серії робіт Йошитеру Асаї «Ніколи не забути урок, що був даний Чорнобилем». Крізь чорне тло, ніби крізь дверну шпарину, висвітлюється малюнок. Беручи за основу для зображення частини жіночого тіла, Йошитеру Асаї створює стилізовані зображення тварин, риб чи птахів. Завдяки тому, що форма не має чітких меж та певної конфігурації, що би вказувало на ту чи іншу істоту, глядач може у своїй уяві створювати різноманітні образи. Автор ніби грає, змушуючи замислитись над зображенням, побачити прекрасне і потворне водночас, зрозуміти всю глибину шкоди, що її завдала людомові та світу в цілому трагедія, котра трапилась у квітні 1986 року.

Спираючись на здобутки минулих поколінь, Йошитеру Асаї створює іще одну серію плакатів — «Збережи усі красиві живі речі надовго»; роботи цієї серії сповнені глибокого драматизму. На чорному тлі тонкою лінією проступають фрагменти жіночого тіла, обриси яких нагадують природні ландшафти, за збереження яких і борються Йошитеру Асаї та інші майстри екологічного плакату.

За словами Габріель Фар-Бекер, іще на найбільш ранніх етапах розвитку мистецтва ксилографії художники звертались до жанру катьо-га. Основні технічні прийоми цього жанру отримали розвиток завдяки таким митцям, як Судзукі Харунобу та Ісода Корюсай. Однак головними представниками цього жанру були Кацушіка Хокусай та Андо Хірошіге.

Кацушіка Хокусай став відомим завдяки реалістичній виразності своїх робіт, більшість із яких друкувались серіями та були створені у форматі обан [8: 154]. Робота Хокусая «Риси та лугова цикада» сповнена дрібних подробиць та таємничих вкраплень. Маленька цикада зачаїлась на листочку. Талант Хокусая полягає в тому, що навіть у дріб-

них деталях зберігається почуття цілісності та неповторності зображуваного світу. Ця надзвичайна риса і робить його композиції безперечними витворами мистецтва. У такій любові до всього живого, прагненні якомога краще передати весь оточуючий світ і криються засади екологізму.

На відміну від Хокусая, що полюбляв більш реалістичні зображення, Хірошіге звертався до мотиву квітів та птахів у контексті чотирьох пор року, стверджує Габріель Фар-Бекер [11: 170]. Їх образи трансформувались та створюють відчуття ліричності, присутності неземного світу. У роботах формату тандзаку-бан краса природних образів особливо довершена. Хірошіге відмовляється від другорядних деталей, саме тому його роботи починають нагадувати плакати. У роботі «Китайська сорока на гілці квітучої сакури» силует зображеної пташки надзвичайно виразний завдяки своєму довгому хвосту та блискучому синьому забарвленню. Художник чудово витримав пропорції та досяг тонкого балансу: гілка сливи з білими квітами іде долу по діагоналі зліва направо, а потім піднімається угору; її врівноважує зустрічний рух у силуеті сороки, що схилила голову справа наліво. Така лаконічність форм та засобів художньої виразності, гармонія та простота у побудові композиції закладають першооснови плакатного мистецтва Японії.

Любов японців до рослин та тварин передається від покоління до покоління, саме тому не дивно, що значну частину колекції японських плакатів займають роботи, де провідну роль грають зображення флори та фауни. За приклад можуть правити роботи таких майстрів, як Сато Хіроші, Акіяма Іку, Акіяма Такаші, Такано, Наіден. Так, у роботі Сато Хіроші «Мирне нове століття для наступних поколінь» на блакитному тлі розміщене зображення голуба. Назву автор використовує з іронією, адже при уважному огляді роботи, ми бачимо, що мирне — означає мертво, штучне. Цю ідею підкреслює і вирішення плакату, який є розділеним на дві нерівні частини: верхню, що займає одну п'яту від загального масиву роботи, та нижню. Маленька частка, на якій іще лишилось блакитне небо і життя, уособлює наше сьогодення, решту займає біле тло та нерадісне майбутнє у вигляді металевого тулуба голуба.

У плакаті Акіяма Іку на білому тлі розміщене зображення квітів. Штучний, неприродний синій колір бутонів, чорні стебла — усе це підкреслює екологічні проблеми, що ніби чорною хмарою нависають над усім людством, закликає змінити ситуацію у світі. Якщо людство не почне найближчим часом робити серйозні кроки задля збереження екології, увесь світ може опинитись під загрозою.

Робота Такано «Що ти можеш зробити задля збереження нашої Землі» виконана у дуже цікавій техніці. На білому тлі розташоване зображення голови птаха, контур моделюється із підпаленого паперу, а замість ока — маленьке яйце. Такий прийом автор використав задля посилення ефекту, щоби

показати людям: своїми вчинками вони ніби «випалюють» усе живе, руйнують та знищують навколишнє середовище птахів, тварин. Монохромність роботи посилює відчуття тривоги та напруженості, яка присутня у нашому світі.

Плакат Огави Тадахіко «Мир», як і більшість попередніх робіт, виконаний на білому тлі. Цей плакат поєднує у собі дві протилежності: війну та мир. Дві вічні протилежності зіткнулись та злились в єдине ціле у вигляді ракети, верхівка якої відкинута, і з неї визирає на нас голуб, що сам по собі є символом миру. Райдужне відлуння верхівки вказує на те, що наш світ заслуговує на продовження і ще є шанс подарувати нашим дітям та онукам мирне та щасливе небо над головою.

**Висновки з даного дослідження.** Дослідивши японську гравюру жанрів фукей-га та катьо-га, а також проаналізувавши її вплив на розвиток та формування особливої графічної мови японських екологічних плакатів, ми можемо зробити наступні висновки.

Оскільки однією з основних задач екологічних плакатів є «боротьба» за збереження навколишнього середовища, не дивно, що саме гравюри жанрів фукей-га та катьо-га певною мірою лягли в основу створення «мови» екологічних плакатів.

Неможливо недооцінити значний вплив творчості видатних майстрів японської ксилографії Кацусіки Хокусая та Андо Хірошіге, які заклали певні підвалини у своєрідній графічній мові екоплакатів. Сучасні майстри досить часто звертаються до творчості цих та багатьох інших «старих майстрів», шукаючи натхнення чи просто намагаючись зімітувати художню мову.

У своїй роботі сучасні екоплакатисти звертаються до образів природи неодноразово. Огава Тадахіко, Акіяма Іку, Такано, Сато Хіроші є одними з найяскравіших представників творчої «плакатної» кагорти майстрів, що у своїх творах звертаються до зображення образів природи. Дослідивши їх твори, ми бачимо, що автори під час створення своїх плакатів наслідують, інколи навіть імітують роботи «старих майстрів», але в більшій мірі йдеться про самостійні, не схожі на роботи інших майстрів твори, основною задачею яких є боротьба за збереження навколишнього середовища.

**Перспективи подальших розвідок у даному напрямку.** Дана стаття є частиною дисертаційного дослідження, тому в подальшому тема буде досліджуватись та розширюватись, а саме — буде проведений поглиблений аналіз графічних творів та екологічних плакатів.

#### Література:

1. «4-й Блок»: Кращі плакати і графіка з екології визначних сучасних принтмейкерів: альбом / сост., авт. стат. О. А. Векленко, В. І. Лесняк, Л. Савицька, С. Серов. — Х.: Колорит, 2005. — 45 с.
2. I міжнародне триєнале екологічного плакату «4-й Блок»: каталог-альбом / укл. О. Векленко, О. Мадієвська, О. Северіна. — Х.: Константа, 1991. — 158 с.

3. II міжнародне триєнале екологічного плакату «4-й Блок»: каталог-альбом / укл. О. Векленко, О. Мадієвська, О. Северіна. — Х.: Константа, 1994. — 98 с.
4. III міжнародне триєнале екологічного плакату «4-й Блок»: каталог-альбом / укл. О. Векленко, О. Мадієвська, О. Северіна. — Х.: Константа, 1997. — 59 с.
5. IV міжнародне триєнале екологічного плакату «4-й Блок»: каталог-альбом / укл. О. Векленко, О. Мадієвська, О. Северіна. — Х.: Константа, 2000. — 185 с.
6. V міжнародне триєнале екологічного плакату «4-й Блок»: каталог-альбом / укл. О. Векленко, О. Мадієвська, О. Северіна. — Х.: Константа, 2003. — 174 с.
7. VI міжнародне триєнале екологічного плакату «4-й Блок»: каталог-альбом / укл. О. Векленко, О. Мадієвська, О. Северіна. — Х.: Константа, 2006. — 147 с.
8. Воронова Б. Г. Из истории японской гравюры / Б. Г. Воронова // Японское искусство. — М.: Искусство, 1959. — С. 5–42.
9. История японского искусства / пер. з япон. Н. А. Иофан, А. С. Коломиец. — М.: Прогрес, 1965. — 158 с.
10. Накорчевский А. А. Японский буддизм: история людей и идей (от древности к раннему средневековью: магия, эзотерика) / А. А. Накорчевский; под. ред. И. Сологуб. — СПб.: Азбука-классика, 2004. — 384 с.
11. Накорчевский А. А. Синто / А. А. Накорчевский; под. ред. И. Сологуб. — СПб.: Азбука-классика, 2003. — 378 с.
12. Сердюк О. А. Японська театральна гравюра 17–19 сторіч / О. А. Сердюк; под. ред. Р. В. Тимофєєва. — М.: Мистецтво, 1990. — 129 с.
13. Фар-Бекер Г. Японская гравюра: монографія / Г. Фар-Бекер. — М.: Арт-родник, 2005. — 200 с.

#### References:

1. «4-y Blok»: Krashchi plakaty i hrafika z ekolohiyi vyznachnykh suchasnykh pryntmeykeriv: al'bom. Completed and introduced by O. A. Veklenko et al. Kharkiv: Koloryt. 2005, 45 p.
2. I mizhnarodne tryyenale ekolohichnoho plakatu «4-y Blok»: kataloh-al'bom. Completed O. Veklenko, O. Madiyevs'ka, O. Severina. Kharkiv: Konstanta. 1991, 158 p.
3. II mizhnarodne tryyenale ekolohichnoho plakatu «4-y Blok»: kataloh-al'bom. Completed O. Veklenko, O. Madiyevs'ka, O. Severina. Kharkiv: Konstanta. 1994, 98 p.
4. III mizhnarodne tryyenale ekolohichnoho plakatu «4-y Blok»: kataloh-al'bom. Completed O. Veklenko, O. Madiyevs'ka, O. Severina. Kharkiv: Konstanta. 1997, 59 p.
5. IV mizhnarodne tryyenale ekolohichnoho plakatu «4-y Blok»: kataloh-al'bom. Completed O. Veklenko, O. Madiyevs'ka, O. Severina. Kharkiv: Konstanta. 2000, 185 p.
6. V mizhnarodne tryyenale ekolohichnoho plakatu «4-y Blok»: kataloh-al'bom. Completed O. Veklenko, O. Madiyevs'ka, O. Severina. Kharkiv: Konstanta. 2003, 174 p.
7. VI mizhnarodne tryyenale ekolohichnoho plakatu «4-y Blok»: kataloh-al'bom. Completed O. Veklenko, O. Madiyevs'ka, O. Severina. Kharkiv: Konstanta. 2006, 147 p.
8. Voronova B. H. Iz istoryy yaponskoy hravyury. Yaponskoe iskusstvo. Moscow: Iskusstvo. 1959, pp. 5–42.
9. Istoriya yaponskoho iskusstva. Translated from Japan by N. A. Yofan, A. S. Kolomyeets. Moscow: Prohres. 1965, 158 p.
10. Nakorchevskiy A. A. Yaponskiy buddizm: istoriya lyudey i idey (ot drevnosti k rannemu srednevekov'yu: magiya, ezoterika). Ed. I. Sologub. St. Petersburg: Azbuka-klassika. 2004. 384 p.
11. Nakorchevskiy A. A. Sinto. Ed. I. Sologub. St. Petersburg: Azbuka-klassika. 2003. 378 p.
12. Serdyuk O. A. Yapons'ka teatral'na hravyura 17–19 storich. Ed. By R. V. Tymofeyeva. Moscow: Mystetstvo. 1990, 129 p.
13. Far-Beker H. Yaponskaya hravyura: monohrafiya. Moscow: Art-rodnyk Publ. 2005, 200 p.